

ПЛОВДИВСКИ
УНИВЕРСИТЕТ
1961
ПАИСИЙ
ХИЛЕНДАРСКИ

Вероника Самуилова Дойчинова

**МИГРАЦИОННИТЕ ПРОЦЕСИ В КОНТЕКСТА НА
ТЕОРИЯТА ЗА ПРАВНАТА СИСТЕМА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки;
професионално направление 3.6. Право;
докторска програма „Теория на държавата и правото“

Научен ръководител: проф. д-р Бойка Чернева

гр. Пловдив
2023 г.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

В настоящия дисертационен труд е направен опит да се изложи един нов поглед по отношение на въздействието на миграционните процеси върху развитието на правото като за целта се използва Теорията за правната система. Тя дава възможност да се проследи влиянието на миграционните процеси върху развитието на правото в два аспекта. От една страна, правото следва да уреди всички основни проявления на миграцията като предмет на правна регулация.

От друга страна, анализът на отношенията на миграцията като част от социалната среда дава възможност за обсъждане на ефективността на правната система в тази област. Настоящият дисертационен труд разглежда миграционните процеси като фактори, които влияят върху социалната среда. Те оказват въздействие върху окръжаващата среда на правото. Изследването им като социално явление е предпоставка за теоретичното осмисляне на отношенията между миграцията и правната система, насочено към усъвършенстване на законодателството в областта на граничния режим и защитата на правата на мигрантите.

Теорията на правната система дава възможност да се проследи влиянието на миграционните процеси върху развитието на правото в два аспекта. От една страна, правото следва да уреди всички основни проявления на миграцията като предмет на правна регулация.

От друга страна, анализът на отношенията на миграцията като част от социалната среда дава възможност за обсъждане на ефективността на правната система в тази област. Настоящият дисертационен труд разглежда миграционните процеси като фактори, които влияят върху социалната среда. Те оказват въздействие върху окръжаващата среда на правото. Изследването им като социално явление е предпоставка за теоретичното осмисляне на отношенията между миграцията и правната система.

Миграцията е човешка мобилност, изразяваща се в пресичане на държавни граници, но и процес на установяване, адаптиране и интегриране в чужда социална среда. Като част от човешката история, миграцията влияе върху развитието на обществото в демографски, социално-икономически и културен план. В правната наука, миграцията е основно право на човека, уредено в международните правни актове. Гарантирането на правата на мигрантите и недопускането на тяхното нарушаване представлява голямо предизвикателство за държавните институции.

Съществуват различни проявления на миграцията в правото. Международното публично право и правото на ЕС установяват защита на правата на мигрантите. Осъществяват се политики по охрана на държавните граници и контрол на миграционните потоци. Правото следва да намери решения по отношение на нелегалната миграция, свързана с трафика на хора. Цялостният подход при създаване на правна уредба в тези области предполага задълбочено изследване на взаимодействията между миграцията като социален процес и елементите на правната система.

Понятието за правна система позволява да се проследи влиянието на миграционните процеси върху всеки един от отделните елементи на правото – норми и принципи, законодателство, институции и юрисдикции, права и задължения. Поради комплексния си характер тя включва елементи, сред които са правните норми, от една страна, и нормотворческата и правораздавателната дейност на държавните органи, от друга. Различните елементи на правната система позволяват и различни определения за правото. Акцентът е върху състава, не върху характеристиките на правото. Поради тази причина е необходимо да уточним, че се насочваме основно към разглеждане на въздействието на миграцията върху нормативната система на правото. Така методологично очертаваме границите на едно типично правнотеоретично изследване, което позволява дефиниране и обяснение на правни понятия. Понятието за правна система дава възможност за определяне на миграцията като фактор, който влияе върху ефективността на правото.

Значение имат елементите на социалната среда – морал, култура, традиции и други, както и елементите на правната система. Миграционните процеси влияят върху формирането на нормативността и дори върху представата за справедливост в обществото. Това означава, че те засягат ценности, чието отразяване в правото влияе върху неговата ефективност и функционалност. Връзката им с правата на човека в още по-голяма степен илюстрира тяхното значение за утвърждаване на принципите на модерното право - равнопоставеност пред закона и универсалност на правата на човека. Също така миграционните процеси усложняват отношенията между моралните системи и правото, тъй като обогатяват социалната среда с ново морално съдържание. Промяната в социалната среда също влияе върху ефективността на правото като способност да регулира обществените отношения. Правата на човека са реални права, когато държавните институции са създали адекватни условия за тяхното

осъществяване. При нарушаването на правата на човека се накърняват правните принципи.

Използваме Теорията на правната система и понятието за правна система, за да останем в правнотеоретичната материя и в крайна сметка да дадем един преди всичко юридически аспект на обсъжданата проблематика, която безспорно има социологически аспекти. Още тук е необходимо да отбележим, че Теорията за правната система не се фаворизира и няма тесните граници на правния позитивизъм. Идейно се основаваме на нея при обяснение на правната система. Но в работата се възприема и приносът на Естественоправната теория при обяснение на правната защита на правата на мигрантите. Това, което предварително тук е необходимо да се подчертае, е че защитата на правата на мигрантите е елемент на ефективността на правната система.

По отношение на миграцията ефективността на правната система се проявява в две посоки (аспекта): 1) реализиране на целта на законите и 2) защита на правата на мигрантите. Основно значение има понятието за правна система и плурализма на правните системи.

В дисертационния труд разглеждаме миграцията като преносител на правна култура и дори на правна система, която фактически се установява като част от друга правна система – системата на държавата, в която миграцията е придобила характера на фактор, който влияе върху идентифицирането на правната система и като цяло на нейното развитие.

Валидността, наред с ефективността, определят съществуването на правната система. Валидността на правните е норми е безспорно условие за съществуване на правните системи. Тя представлява юридическата сила, която притежават правните норми, които се съдържат в признат от правната система източник и обуславя техния общозадължителен характер. Съществуването на правната система е свързано с нейната ефективност. Ако правната система е в затруднение да осъществява своите функции, то тя не успява да бъде ефективна. Връзката между ефективност и ефикасност има своята социална обусловеност. Ефективността се изразява в социалната ефикасност на правната система.

Въпросът за ефикасността на правната система е изключително сложен и към настоящия момент няма изведен еднозначен отговор от правната наука. В опита да обосновем развитието на правната система въз основа на въздействието на социалните явления, с които тя си взаимодейства, като използваме за това миграционните процеси, разглеждаме ефикасността на правната система като нейна характеристика в практичен

аспект. Анализирайки теориите за критериите на идентичност на правната система, се придържаме към извода, че ефективността се разглежда като условие за съществуване на правната система, но можем да добавим, че ефикасността е признак за функционалност на правната система. Ефикасността е условие за добре действаща правна система, която осъществява своите функции и съумява да отговори на нуждите на обществото, включително по отношение на миграцията.

В края на XX век Джоузеф Раз критикува възгледа за ефикасност като критерий за съществуването на една правна система. Според него е възможно в дадено общество да съществува повече от една правна система и първоначално трябва да се установи общата ефикасност на всяка една от тях. След „теста за ефикасност“, който преди всичко трябва да установи дали съществуващите нормативни системи имат правен характер, трябва да се проведе втори тест - „тест за изключване“, който трябва да установи коя от правните системи реално съществува.¹ Дж. Раз признава основната роля на законодателството в правните системи, но подчертава, че то не е единственият метод за създаване на правото. Правосъздаващите органи материализират правната система чрез създаването на законите. Те определят валидността на правните норми, както и към коя правна система те принадлежат. Дж. Раз въвежда нов момент в изясняването на понятието на правната система. Той говори за нейното динамично обосноваване. Критикувайки позицията на Х. Келзен, че всяка норма се обосновава от друга, а действащата ефективна правна система е едно от условията за тяхната валидност, Дж. Раз приема схващането, че съществуването на правната норма е обосновано, ако тя принадлежи към ефективна, действаща правна система. Това налага изводът, че ефективността на правната система се проявява в нейното действие, т.е. осъществяване на нейните функции и цели.

Изследвайки проблема за съществуването на правната система, основавайки се на принципа за ефикасност, Дж. Раз счита, че решението не може да се търси в интерпретирането на ефикасността съобразно съотношението на случаите на подчинение на нейните закони и общия брой възможности за подчинение. В този смисъл се поставя въпросът доколко нарушенията на закона въздействат върху съществуването на правната система и необходимо ли е да се изследва точно кой закон е нарушен и какво е значението на този закон за обществената система. Дж. Раз намира, че начинът, по който хората използват или не използват дадените им от „овластяващите

¹ Raz, J. The Concept of a legal System (An Introduction to the theory of Legal System). Oxford, 1980, p. 212.

закони“ права, е не по-малко важен за съществуването на правната система. Разсъждавайки в тази посока, може да се направи извод, че ефикасността определя по-скоро качествени характеристики на правната система, отколкото да представлява условие за нейното съществуване. Ефикасна или не правната система съществува. Фактът, че е неефикасна, не въздейства автоматично върху нейното действие в определен времеви интервал. Необходимо е да се анализира начинът на действие на правната система, т.е. дали тя е ефективна или не, и да се направи оценка за нейната ефикасност. Може да се направи извод, че ефикасността на правната система не представлява критерий за нейното съществуване, а по-скоро може да се определи като начин, модел на съществуване. В тази връзка анализирането на проблемите на миграцията и предприемането на постъпки за тяхното решаване се осъществява въз основа на оценката за ефикасност на правната система. Тази оценка не би могла да обхване нейната цялост, преценка би могла да се направи единствено по отношение на нейни отделни елементи.

Постигането на ефикасност на правната система е предпоставка за нейното развитие, тъй като това води до усъвършенстване на правната система с оглед на постигане на една от нейните основни цели - регулиране на обществените отношения и решаване на социални конфликти. Процесът на взаимодействие между правната система и окръжаващата я социална среда е винаги двустранен.

Правната система въвежда ред, подреденост, правила за поведение в дадено общество. Общественото поведение е съобразено спрямо правилата, установени от правната система. От своя страна правната система е изградена, за да бъде в принос на обществото. Целите на правната система не се изразяват в подчиняване на обществото, а в предоставяне на възможност за съществуването му като такава.

Идентичността на правната система е комплексен въпрос, който не може да се изследва единствено, фокусирайки се върху разгледаните критерии за съществуване. Имайки предвид, че това са критерии, които са обвързани с действието на правната система в рамките на нейното съществуване, е необходимо да се посочи още един критерий, а именно юриспруденциалния, който е посочен като такъв от Дж. Раз и възприет от Росен Ташев като условие за съществуването и предпоставка за развитието на правната система.

За разлика от Х. Харт, Дж. Раз приема, че „за да отговорим на въпроса дали определен закон съществува като право в определена правна система, ние трябва в крайна сметка да се позовем не на правото, а на юриспруденциален критерий“.²

Росен Ташев развива този възглед не в посока на обосноваване на критерий за съществуването на правните системи, а като поставя въпроса за степента на конфликт между две еднородни правни системи, каквито например са националните правни системи. Той смята, че теорията на Дж. Раз за мястото на юрисдикциите като част от правната система е посоката, в която трябва да се търси развитието на теорията на правната система.³ Юрисдикциите определено влияят върху формирането на онази част от правната система, която съдържа нормативност по отношение на чужденците и мигрантите.

По отношение на придобиването на административноправен статут от чуждестранните граждани, който легализира пребиването им във вътрешността на страната, се взема предвид категорията чужденци, към която попадат – граждани на ЕС, граждани на трети страни, лица без гражданство, лица, търсещи убежище и др. Критериите за ефективност и ефикасност на правото се наблюдават при неговото прилагане. Правната регламентация на статута на чужденците обхваща законната миграция като предпоставките за допускане на чужденци на територията на всяка една държава са изчерпателно изброени в действащото право. Поради липса на правни разпоредби, регламентиращи статута на различни категории чужденци, по отношение на незаконно пребиваващите чужденци се прилагат разпоредби, които са предназначени да регулират обществените отношения в областта на убежището. Правната регламентация относно режима на чужденците се прилага съобразно международноправните стандарти на защитата на правата на човека. Несъвършенствата в правната система водят до нарушаване на гаранциите за правна защита. Проблематиката на миграционните процеси са пример от практическо естество, въз основа на който могат да бъдат изведени общотеоретични изводи за критериите за идентичност на правната система.

Изложената методология на дисертационното изследване позволява да се формулира научна теза: Миграционните процеси оказват съществено влияние върху структурата, съдържанието и функционирането на правната система. Тяхното ефективно регулиране чрез средствата на правото е условие за неговото развитие като

² Raz, J. Op. cit., p. 205.

³ Ташев. Р. Теория за правната система. С., Сиби, 2007, с. 69-71.

цяло, за усъвършенстване на законодателството и на съдебната практика в областта на миграцията и защитата на правата на човека.

1. Актуалност на изследването

Актуалността на изследването произтича от бързия темп на промяна в обществените отношения в областта на миграцията. В следствие на масовото напускане на групи от хора на някои райони от Близкия Изток и Северна Африка и нерегламентираното им навлизане в европейските държави, миграционните процеси придобиват широк обществен отзвук и заемат основно място сред приоритетните задачи на националната и международната политика. Машабът на тяхното въздействие в политически и социално-икономически аспект налага институциите да предприемат адекватни и ефективни мерки за тяхното регулиране. Поради географското си положение Република България се оказва в зона на засилен миграционен натиск, на който от няколко години са подложени външните граници на Европейския съюз. Страната ни се явява транзитен пункт за преминаващите незаконно турско – българската граница мигранти, които се насочват към държави като Франция, Германия, Великобритания.

Усложнената миграционна обстановка в Европа е факт, който предполага ангажиране на правните механизми, с които разполага действащата правна система. Анализът от няколко години насам показва слабости и противоречива практика при приложението на правните норми в областта на миграцията. В този случай оценката за ефикасност е по-скоро отрицателна. Правната система е изправена пред предизвикателството да приспособи съществуващата към този момент правна регламентация и да въведе нова по-ефикасна такава, която адекватно да отговори на предизвикателствата, възникнали с оглед на променените обществени отношения вследствие на миграционните процеси. Функционалността на правната система е израз на нейното практическо приложение, чрез който подсистемите, съдържащи се в правната система, рефлектират и въздействат пряко върху социалните процеси, развиващи се в окръжаващата среда на правото, но и в обществената система като цяло.

Актуалната миграционна обстановка доказва това твърдение от практическа гледна точка. Европа в момента е подложена на два различни миграционни потока. Единият миграционен поток се осъществява от чужденци с профил на нелегални мигранти, а другият с профил на лица, търсещи убежище. Същественото тук, което трябва да се каже е, че необходимостта от регулиране на обществените отношения,

свързани с миграционните процеси, предопределя обособяването на нов отрасъл на правото, който има по-тесен обхват на действие от административното право и по-широк от този на бежанското право. Във всеки случай е необходимо да бъдат изведени правата и задълженията на всяка една категория чужденци.

Въпросът за ограничаване на миграционния поток към Европа е изключително важен, но от не по-малко значение е друг актуален проблем – интегрирането на тези маси от хора към европейския правен ред. Това означава, че те трябва да са готови не само да се запознаят с установени правила на поведение на територията на континента, но и да се съобразяват с тях и да ги спазват.

Трябва да се признае, че съществува огромна разлика между миграционните процеси от ХХ в. и тези, които се наблюдават в наши дни. През ХХ в. големите маси хора се преселват предимно в държави, които смятат за свои. Те желаят да станат част от обединеното европейско пространство като някои от тях идват от държави, които притежават исторически връзки с него. Към Европа прииждат хора от други континенти, от нестабилни и бедни държави, с различни традиции, вяра и поведенчески възприятия, които търсят не само спасение от преследване и сигурност, а и по-добър живот. Ключов е въпросът за тяхното желание относно полагането на усилия за адаптиране към установените от приемащата държава правила на поведение. Една от основните характеристики на съвременните миграционни процеси, която не бива да се пренебрегва е, че голяма част от мигриращите идват от ислямския свят. Този факт е от изключително значение относно осъществяването на интеграционната функция на правните системи, действащи на територията на Европа. Проследяването на миграционния процес на групи хора с различни култури в дадена държава би обосновало извода, че интеграцията на хора с близка култура като тази на местното население е далеч по-лесно осъществима за разлика от интегрирането на лица с напълно различна култура, традиции, религия, възпитание и нагласи.

2. Обект, предмет, цел и задачи на дисертационния труд

Обект на изследването са обществените отношения, свързани с миграционните процеси и тяхното влияние върху правната система. Съществуващите отношения между елементите на обществената и правната система, както и между основните елементи на правната система, които обхващат социални, културни, исторически, политически и юридически проявления на миграцията. Тяхното изследване определя

предмета на общотелоретичния анализ на юридическите измерения на миграционните процеси.

Предмет на изследването е правната същност и характерните особености на миграционните процеси в контекста на влиянието им върху правната система, вкл. промени в законодателството и съдебната практика по неговото прилагане, както и извеждането и определянето на основни правни понятия, чрез които да се обясни начинът, по който те влияят върху развитието на правото. Ефективността на правната система и защитата правата на мигрантите е предметното съдържание на дисертационния труд.

Целта на дисертационното изследване е да се определят миграционните процеси като социален фактор, който влияе върху развитието на правните системи и взаимодействието между тях. Направен е опит да се проследи връзката на миграцията като социално явление с елементите на правната система с оглед да се изясни дали миграционният процес въздейства върху развитието на правото и в каква степен.

Дисертационният труд си поставя следните задачи: определяне на правната система чрез влиянието на социалните фактори и разглеждане на проблема за ефективността и ефикасността на правната система; определяне на миграцията като процес, който има съществено значение за модерното право; определяне на правните понятия миграция, миграционен процес, мигрант, видове мигрант, като и тяхното общотелоретично значение; преглед, тълкуване и коментар на миграционното право, международната система за защита правата на човека, българското законодателство; извеждане на изводи за начина, по който миграционните процеси оказват влияние върху развитието на международните стандарти за защита правата на човека и на вътрешното право; ролята на международните процеси през призмата на международните стандарти на защитата на правата на човека и развитието на правата на човека.

3. Методи на изследване

В дисертационния труд са използвани няколко подходи и методи на изследване. Подходите произтичат от предмета на изследването, а именно изграждане на понятиен апарат в областта на миграцията и разкриване на връзките между понятията „миграция“, „миграционен процес“, „миграционно право“, „мигрант“, „права на мигрантите“.

Основният подход, върху който се основава изследването, е нормативният подход. Той отговаря на предмета на изследването, което е насочено към разглеждане на правните явления, които имат нормативна същност и са правно уредени въз основа на принципите и ценностите на правото. Чрез него се изследва въздействието на миграционните процеси върху развитието на правото. Той е правнодогматичен подход и се отнася до прилагането на правните норми, дейността на юриспруденцията, тълкуването на закона. Нормативният подход е тип правно мислене, което се основава върху нормативността като основна характеристика на правото. Чрез него се определят границите на забраненото и разрешеното от правните норми. Това е подходът, чрез който се идентифицира връзката между държавата като създател на правните норми и закона. В тази връзка се съдържа формализма, който се изразява във формалната закрепеност на предписанията на закона в нормативните актове и в тяхната задължителност, защитена от държавата. Изследването на влиянието на миграционните процеси върху развитието на правото внася друга гледна точка, а именно – правото идва от обществото. Правната нормативност е социална нормативност. Миграцията е социален фактор, който участва при формирането на правната нормативност. Това предопределя и следващия основен подход, който се използва в дисертационния труд – правносоциологическият подход.

Правносоциологическият подход е използван, за да се определи миграцията като съществен социален фактор, който влияе върху ефективността на правната система. Разглеждането на отношенията между различните общности от лица, между системите от обществени норми и принципи поставя въпроси за функционирането на правната система. Способността на правото да регулира съществуващи обществени отношения обяснява неговата ефективност. Правото регулира поведението на субектите, техните права и задължения, въз основа на обществени отношения, които вече съществуват. От една страна, правната регулация направлява човешкото поведение въз основа на принципите на модерното право, сред които върховенство на закона и равнопоставеност пред закона. От друга страна, правото ефективно регулира обществените отношения, оставайки максимално близо до социалните потребности. То балансира между регулативната си функция в рамките на правната система и социалната си роля да бъде ефективно и да отговори на социалните въпроси на обществото. Изследването на тези две цели на правното регулиране в областта на миграцията обяснява влиянието на отделен социален фактор върху развитието на правото и неговата ефективност.

В дисертационния труд е използван сравнителноправният подход, чрез който се разглеждат отношенията между правните системи в исторически и функционален смисъл. Този подход включва исторически преглед на социални явления и значими за човешката история събития, свързани с миграцията. Историческият преглед на миграционните процеси е необходим по отношение на аргументацията на основната теза в дисертационния труд за въздействието им върху развитието на правото. Миграцията е фактор, който предопределя разпространението и трайното установяване на правните системи в териториален аспект. Тя е процес, който представлява условие за промяна в съдържанието на нейни елементи. Тя се явява предпоставка, поради която две или повече правни системи си взаимодействат. Сравнителноправният подход е полезен за анализиране на плурализма на правните системи. В дисертационния труд той се използва, за да се изясни как правните системи си взаимодействат, за да отговорят на социалните въпроси, които произтичат от миграцията.

В дисертационния труд е използван и системният подход, който е типичен за правнотеоретично изследване. Освен това, той се налага като необходим предвид призмата, през която миграционните процеси се изследват – теорията за правната система. Правото се определя чрез неговите компоненти и връзките между тях (подсистеми). Трудът изследва влиянието на миграционните процеси върху различните елементи на системата и върху правната система като цяло. Изводите от системния подход допълват и обединяват резултатите от нормативния и правносоциологическия подход. Той е полезен и при изследване на въздействието на миграцията върху функционирането на правната система. Системният подход изследва структурната характеристика на правната система и връзките на нейните елементи с окръжаващата среда на правото. В дисертационния труд е използвано приложението на системния подход, чрез който обясняваме системния характер на правната институционалност. Чрез него се изследват качествата, които позволяват идентифицирането на системата, сред които са интегративните качества, които гарантират нейната цялост; структурния характер, който определя функционалността на нейните компоненти и връзките между тях, чийто анализ дава отговор за начина им на взаимодействие. Този подход обяснява действието на системата в определена среда. Взаимодействието на системата със средата, в която съществува, се осъществява посредством обмяна на информация, като по този начин се проявяват системните качества и функциите на компонентите. Качеството на правната система да регулира обществените отношения се проявява в

конкретната социална среда и чрез конкретни процеси на информационен обмен⁴. В частност интегративните качества на правото се проявят при регулиране на миграционните процеси – способност (ефективност) на правото при уреждане на взаимодействие между различни социални и правни системи, много често основани на принципни съдържателни и ценностни противоречия. В този смисъл Теорията за правната система съответства на предмета и подходите на изследването. Освен това, тя предоставя „готова“ методология за проследяване на отношенията между миграцията като социален фактор и правната система, която се използва като основна в дисертационния труд, разбира се с необходимата научна критичност.

Методите на изследване са формално-логически методи на изследване, които са типични за правната наука, и методи, които са типични за социологията, а именно критика на нормативната уредба. Логическият метод се използва при обяснението на закона. В дисертационното изследване се използват основно индуктивният и дедуктивният метод при формулиране на изводи за взаимодействието между правните системи във връзка с миграцията.

4. Научна новост на изследването

Дисертационният труд допринася за по-добро изясняване и по – задълбочено осмисляне на общотеоретичните и практикоприложните аспекти на правата на мигрантите в съвременната правна доктрина. Научната новост се определя от общотеоретичния, историкоправен и практикоприложен анализ на миграцията като социално явление, елемент от окръжаващата среда на правото.

Работата е самостоятелно изследване на актуалните общотеоретични въпроси, свързани с регулирането на обществените отношения в областта на миграцията и прилагането на ефективни правни механизми за защита правата на мигрантите.

В дисертационния труд разглеждаме правото като посредник между социалната среда, в която се създава и прилага, и социалните цели, които модерното държавно организирано общество си поставя. Миграцията я виждаме като елемент от социалните фактори, които влияят върху развитието на правото, а именно - история, култура, морал, икономическа и политическа система и други. Миграцията е външен социален

⁴ Кискинов, В. Правната система част I, Онтология и методология, С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 279.

фактор, който предполага съществуването на връзката между правната система с окръжаващата среда и въздейства върху нейното развитие.

В международната правна уредба са изведени определения за бежанец, гражданин на трета страна, лице без гражданство, лица търсещи убежище. Необходимо е да бъде изведена дефиниция по отношение на мигрант в нерегламентирана ситуация и екологичен мигрант. За разлика от правния статус на бежанците и търсещите убежище, правният статус на екологичните мигранти не е изведен нито в международната правна система, нито в националните правни системи. Въпреки актуалността на темата, европейското законодателство също не дава определение за екологичен мигрант. Към настоящия момент не е обособена такава самостоятелна юридическа категория.

5. Научни приноси на дисертационния труд

Изложената проблематика още веднъж показва необходимостта от общотeorетично изследване в областта на правото, което да даде възможност за изясняване на миграцията като социален фактор, който въздейства върху развитието на правната система. Мястото на миграционните процеси в структурата на обществото и тяхното значение за изграждане на структурните елементи на правото е въпрос за идентифициране на правните системи, проблематика на социалната ефективност на правото и условие за усъвършенстване на правозащитната функция на държавата. В настоящия дисертационен труд се очертават следните основни резултати.

На първо място, обосновано е използването на Теорията за правната система за обяснение на миграционните процеси в контекста на системата и структурата на правната система. Понятието за правна система даде възможност да се разгледат две групи отношения: 1) отношения между правото като система и останалите социални институти, които също имат системен характер: политика, икономика, култура и др.; 2) отношенията между различните правни системи, обособени на различни нива: плурализъм на правните системи, основни групи правни системи. Обектът на изследване е поставен в средата на ученията за правото, предвид принадлежността на Теорията за правната система към правния позитивизъм. Дисертационният труд се основава и на приноса на Естественоправната теория по отношение на разглеждането на защитата на правата на мигрантите.

На второ място, в дисертационния труд е използван правносоциологическият подход предвид разглеждането на миграционните процеси като социален фактор. Миграционните процеси са предпоставка за конфликт между ценности, идеали, което води и до конфликт на правни системи. Развитието на отделна правна система е поставено на изпитание. Нейната институционалност, трайност и хомогенност се нарушават. При анализа на взаимодействието между правната система и останалите социални системи са използвани историческият и сравнителноправният подход за допълнителна аргументация на основните теоретични тези. Така се постига пълнота и обективност на изследването.

На трето място, в дисертационният труд са изведени и определени основни правни понятия, чрез което смятаме, че се развива теорията на правото. Сред дадените определения следва изрично да се посочат понятията: миграционен процес, миграция, мигрант, икономически мигрант, незаконен мигрант. Направени са разсъждения относно миграционното право като правен отрасъл.

Обособена е една нова категория чужденци, тази на мигрантите, която се разделя на няколко профила: мигранти с предоставен статут по ЗУБ, мигранти в процедура за предоставяне на закрила, мигранти с отказан или прекратен статут, мигранти в нерегламентирана ситуация (нелегални мигранти), икономически имигранти. В зависимост от техния профил е необходимо определяне техните права и задължения.

Като продължение на идеята за единно общо определение на понятието „мигрант“ е направено предложение за кодифициране на актовете, регулиращи влизането, пребиваването, напускането на територията на страната и статута на лицата, които не са български граждани.

На четвърто място, поставената тема за социалната ефективност на правото е разгледана като елемент на правозащитната функция на държавата. Ролята на правото като регулатор в това отношение е определяща. Създаването на единна система от субективни права и юридически задължения на мигрантите в рамките на регулацията на статута на чужденците в рамките на националната правна система. Миграционните процеси поставят редица хуманитарни въпроси, свързани със защитата на правата на мигрантите, което налага и обособяването на правата на основни и специални. Това позволява да се доразвие представата за системата на правото от гледна точка на въпросите на чужденци, мигранти и бежанци. Теоретичният анализ в тази посока позволява да се направят изводи в посока на усъвършенстване на законодателството в

областта на миграцията. Разгледаната практика на Европейския съд по правата на човека и на Съда на Европейския съюз също има значение в това отношение.

Социалната ефективност на правото е разгледана като елемент на правозащитната функция на държавата. Ролята на правото като регулатор в това отношение е определяща. Създаването на единна система от субективни права и юридически задължения на мигрантите в рамките на регулацията на статута на чужденците в рамките на националната правна система. Миграционните процеси поставят редица хуманитарни въпроси, свързани с защитата на правата на мигрантите, което налага и обособяването на правата на основни и специални. Това позволява да се доразвие представата за системата на правото от гледна точка на въпросите на чужденци, мигранти и бежанци. Теоретичният анализ в тази посока позволява да се направят изводи в посока на усъвършенстване на законодателството в областта на миграцията. Разгледаната практика на Европейския съд по правата на човека и на Съда на Европейския съюз също има значение в това отношение.

Тъй като миграцията става все по-голям приоритет в отношенията на ЕС с държави на произход на нелегалните мигранти, миграционният въпрос относно ново обособяване на категориите чужденци трябва да бъде основна предпоставка за задълбочаването на партньорствата с трети държави, да стане пълноценна част от дългосрочните отношения, в които се включват области като законната миграция, борбата с контрабандата на мигранти и обратното приемане. Необходимо е продължаването на работата по създаването на стабилна и ефективна европейска система в областта на миграцията и убежището във всяка една засегната държава, в това число и България.

Тук би могъл да се направи изводът относно спазването на законите като основен проблем при прилагането на миграционното законодателство. Изрично е регламентирана законовата възможност⁵, чужденците, в това число и тези, които търсят убежище, да влязат регламентирано на територията на държава, където да потърсят закрила. Масовото навлизане на групи от хора на територията на чужда държава през определените за това места (гранично-контролно пропускателни пунктове) би затруднило компетентните органи от гледна точка на натовареност и обезпеченост на служебната дейност, но със сигурност по този начин биха се избегнали

⁵ Закон за чужденците в Република България, доп. ДВ. Бр. 28 от 24 Март 2020г. Съгласно чл. 17 ал. 1 от ЗЧРБ чужденците влизат в Република България и напускат територията ѝ само през граничните контролно-пропускателни пунктове, които са определени с акт на Министерския съвет или в международен договор.

редица проблеми при прилагането на правната уредба. Преминаването на държавната граница по нелегален начин затруднява цялостното регулиране на миграционния процес.

В крайна сметка към настоящия момент, все още в процес, на дебати окончателно политическо решение относно миграционната политика в Европа не е взето. То трябва да бъде изведено въз основа на интересите на една обединена Европа, такава каквато е прокламирана в началото на развитието ѝ като съюз, където националният интерес е съвместим с основния принцип за солидарност. В търсенето на решение правната наука има своето основание да е съпричастна. Настоящият труд няма претенциите да е изяснил в детайли същностните характеристики на миграционните процеси. Опитът да бъде очертана ролята на това социално явление в контекста на теорията на правната система дава възможност да бъдат поставени конкретни проблеми и да бъдат дадени предложения за тяхното отстраняване.

6. Практическо значение на изследването

В дисертационния труд са поставени въпроси от практическо значение и е направен опит да се намерят отговори чрез използване на теорията за правната система. Един от тях е как да бъде предоставено право на защита на човек без персонификация, който юридически не съществува, тъй като нелегални мигранти не се придвижват в рамките на Европа без документи за самоличност, те трайно пребивават на територията на континента. Ето защо формирането на понятийно-категорийния апарат на съвременната наука за миграцията има фундаментално значение за прилагане на ефективни механизми за защита на правата на човека. В тази връзка са обсъдени въпроси, свързани с нарушаването на правата на мигрантите.

Трудът би могъл да се използва като основа за по-задълбочен анализ на въздействието на миграционните процеси в обществения живот и правото и влиянието им в политически и социално-икономически аспект в световен мащаб. Прегледът на правата на мигрантите може да бъде предпоставка за разширено изследване относно ефективността на действащите механизми за защита правата на човека.

7. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд на тема „Миграционните процеси в контекста на теорията за правната система“ е в обем от 240 страници. В структурно отношение той обхваща: увод; три глави; заключение и библиография на кирилица и латиница.

Използваните литературни източници са 142 на брой, 73 на кирилица, 38 на латиница, 17 решения от съдебната практика, бележките под линия са общо 306 на брой.

II. Съдържание на дисертационния труд

Глава първа е озаглавена „Валидност, социална ефективност на правната система и миграция“. Миграционните процеси са разгледани като социален фактор, който влияе върху развитието на правните системи. Този въпрос е разгледан през призмата на правния позитивизъм, за да се отчете социалния характер на миграцията като са посочени различни направления на правния позитивизъм, чрез което е направен опит да се очертае правнотеоретичната тематика преди да се премине към задълбочено разглеждане на миграционните процеси като социален фактор.

Поставени са три основни общотеоретични въпроси: 1) идентифициране на правната система от гледна точка на миграционните процеси; 2) функционалност на правната система предвид измененията в социалната система, до които води миграцията, включително ефективност и ефикасност на правото; 3) обяснение на правната система чрез нейните елементи, които са свързани с миграцията: закони, установяващи статута на чужденците и миграционните закони.

Понятието за правна система позволява да се проследи влиянието на миграционните процеси върху всеки един от отделните елементи на правото – норми и принципи, законодателство, институции и юрисдикции, права и задължения. Поради комплексния си характер тя включва елементи, сред които са правните норми, от една страна, и нормотворческата и правораздавателната дейност на държавните органи, от друга. Различните елементи на правната система позволяват и различни определения за правото. Акцентът е върху състава, не върху характеристиките на правото. Поради тази причина е необходимо да уточним, че се насочваме основно към разглеждане на въздействието на миграцията върху нормативната система на правото. Така методологично очертаваме границите на едно типично правнотеоретично изследване, което позволява дефиниране и обяснение на правни понятия.

В раздел Първи „Функционалност на правната система и миграционни процеси“ е възприета идеята, че ефективността на правото е израз и на неговата функционалност. По отношение на миграцията ефективността на правната система се проявява в две посоки (аспекта): 1) реализиране на целта на законите и 2) защита на правата на мигрантите.

Темата на дисертационния труд налага да се изясни как миграционните процеси влияят върху идентифицирането на правната система; какво означава функционалност на правната система, как могат да се разграничат понятията ефективност и ефикасност. Като част от социалната среда миграцията оказва влияние върху формирането и развитието на правната система и определено има значение за определянето на границите на правната система и нейното функциониране. Тя следва да се постави в контекста на теорията за правната система, за да се разгледа връзката между миграционните процеси и ефективността на правото.

Теорията на Дж. Остин за властта на суверена като основание за валидност на закона и връзката ѝ с неговата ефикасност е основа, върху която се формират разсъжденията в дисертационния труд за връзката между държавата и закона в съвременното право. Миграционните закони, които уреждат режима на чужденците и техните права, са израз на волята на държавата, чиято цел е да установява стабилност чрез функциите на правото в регулирането на обществените отношения, в които участват чужденци, намиращи се под нейна юрисдикция.

В настоящия дисертационен труд споделяме тезата за правната система като общо понятие с комплексен характер, което се състои от подсистеми, осъществяващи връзка помежду си.

Интерес за изследването представляват вижданията на В. Ганев за ролята на човешките постъпки и отражението им спрямо връзките на елементите, от които е съставена правната система. Човешкият фактор въздейства върху промяната на обществените отношения. Развитието на обществото е свързано с развитието на правната система. Социалните явления дават своя принос в тези процеси на развитие. Промените, които засягат връзките между елементите на правната система и правната система в цялост, са резултат от логическата обусловеност на отражението, което нанасят човешките постъпки /действия/ върху тези елементи. Човешкото поведение е предмет на регулиране на правото. Именно правото въвежда правилата за поведение в отговор на социалната необходимост от регулиране на обществените отношения.

Теориите за правната система дават възможност да обясним връзката между социалната среда, част от която са и миграционните процеси, от гледна точка на правото. Това е и причината понятието за правна система да има ключово значение за настоящата работа като опит миграцията да се разгледа през призмата на основните социални и политически фактори, които влияят върху формирането на националното право. На първо място, модерното право гарантира еднакви права и задължения на гражданите.

На второ място, националното право детайлизира правата и задълженията на гражданите в зависимост от техния индивидуален статут и съответно поведение, за да предостави еднакъв достъп до основни права. Макар модерното право да е установило принципа на равнопоставеност пред закона и да признава основните права за всяка личност, предизвикателствата пред гарантирането на правата на мигрантите са много повече в сравнение с други граждани.

На трето място, понятието за правна система дава възможност да се постави темата за ефективността на законодателството в областта на правния статут на чужденците и в частност на мигрантите. Този трети аспект извежда на преден план особеностите и значението на социалните проблеми на миграцията при създаване и прилагане на законодателство, което урежда въпросите на чужденците и миграцията.

Становището на Келзен, че правната норма е ефективна, когато прилагането на нормите постига целения правен резултат, има значение за разглеждането на миграцията като фактор, който се отразява на ефективността на правото що се отнася до постигането на идеалите на модерното право, свързани с правата на човека и др.

Критикувайки позицията на Х. Келзен, че всяка норма се обосновава от друга и действащата ефективна правна система е едно от условията за тяхната валидност, Дж. Раз приема, че съществуването на нормата е обосновано, защото тя принадлежи към ефективна правна система. Това налага изводът, че ефективността на правната система се проявява в нейното действие, т.е. осъществяване на нейните функции и цели.

Във втори раздел е разгледана структурата и функциите на правната система като са направени препратки относно връзките с миграцията като елемент на окръжаващата среда на правото. В този раздел на дисертационния труд са разгледани вижданията на Николас Луман за правната система. Той приема възможно най-тясното схващане за състава на правната система, в която намира място най-вече законът. Разглежда правната система като част от обществото, от социалната система. Социологията има за задача да обясни правните норми отвън. В теорията на Н. Луман

правото е социална система. В понятието система той влага общоизвестното за него като набляга на връзките между системата и окръжаваща социална среда, чиято вътрешна еволюция е продиктувана от въздействието на външни за системата фактори. Сложността на теорията на Н. Луман идва от там, че според него системата няма директен контакт с външната среда. Той развива теорията на кръговата системност, където елементите на съвременните правни системи не са поставени в условията на йерархичност, а връзките между тях са винаги двупосочни и взаимозависими. По отношение на окръжаващата среда, той пръв отнася принципа на парадигмата на аутопоезиса, т.е. самовъзпроизводството, характерно за живите организми, към процесите на взаимодействие в правната система, които водят до възстановяване на нейните елементи. Идеята идва от това, че за производство на нови закони се използват по-рано приети такива. Той вижда системата на правото като затворена, еволюираща, саморегулируема, т.е. самопродуктивна, самоизменяща се система. Н. Луман възприема различна от възприетата през XX век теория, която разглежда правото като система от норми. Той счита, че тя се трансформира в система от понятия. Новият подход на Н. Луман по отношение на съществуването на правото като социална система се обосновава на семантиката. По същия начин Н. Луман разсъждава относно произхода. Той не споделя традиционната теория, че обществото като система е продукт на външни фактори, а е резултат от самопродуктивност. Въз основа на неговата теория можем да кажем, че правната система функционира, прилагайки нормите, които съществуват в нея и които тя възпроизвежда. Правната система еволюира въз основа на семантична самопродуктивност. Правото не би могло да се разглежда като система от норми, поради факта, че то представлява семантична единица и е конституирано въз основа на понятия. Промяната на законодателството в тази връзка не се намесва в семантиката на правото, а се отразява на неговото разнообразие. Правото се променя, тъй като то представлява политически инструмент. Според Н. Луман правото представлява една социална, развиваща се, затворена система, съществуваща в окръжаваща социална среда, в която функционират други социални системи като икономика, религия, наука.

В настоящето изследване възприемаме онази част от вижданията на Н. Луман за социалния характер на правната система, като се дистанцираме от идеята му за нейната затвореност от такова естество, че развитието ѝ е въз основа на нейното самопроизвеждане. Считаме, че връзките между правната система и окръжаващата среда са толкова силни, че те обуславят съществуването на самата система, от една

страна, и на обществото, от друга. Начинът на функциониране на връзките между правната и обществената система възприемаме като критерий за определяне на ефективността на правната система.

Безспорно миграцията е елемент от окръжаващата социална среда на правото, тя е елемент от обществените отношения, които произтичат между отделните индивиди и държавата. Поради обществения ѝ характер тя се разглежда като социално явление, което възниква, развива се и води до промени в окръжаващата социална среда. Взаимодействието с други социални явления и процеси е поливалентно и се отразява върху връзката между обществената и правната система. От тук правим извода, че миграцията е външен социален фактор, който предполага съществуването на връзката между правната система с окръжаващата среда и въздейства върху нейното развитие.

В дисертационния труд са използвани възгледите на Росен Ташев за правната система в структурно отношение, което ни позволява да проследим влиянието на миграцията върху всеки един от елементите на правната система, които той извежда. Възприета е неговата теза, че развитието на обществените отношения довеждат до обособяването на нови правни отрасли. В тази връзка правните норми, които регулират обществените отношения в областта на миграцията, имат за цел да обхванат правата и задълженията, които притежават правните субекти, участници в тези обществени отношения, а именно държавата и мигрантите.

Правната система позволява едни и същи правни институти да регулират обществени отношения в различни правни отрасли. В областта на миграционното право наблюдаваме правни институти, които са характерни за административното право, какъвто е режимът на влизане, пребиваване, излизане на чужденци от територията на Република България. От съществено значение е институтът за предоставяне на правото на закрила и предоставяне на убежище, който е институт на бежанското право и международното право. Тези институти регулират обществените отношения, свързани със законната миграция. Правните норми, съдържащи се в тях, осъществяват своята регулативна функция по отношение на обществените отношения, които са съществували в периода след Втората световна война. В процеса на взаимодействието между международната правна система и националната правна система се създава ред, чиято цел е да отговори адекватно на възникналата необходимост от регулирането на бежанските потоци.

По друг начин стои въпросът с регулирането на обществените отношения, свързани с незаконната миграция. Отъждествяването на две различни категории

чужденци, каквито са бежанците и нелегалните мигранти, води до опит за прилагане на институти, които на практика не могат да осъществят функциите си. Теоретичната мисъл следва хода на времето. От анализа на последиците на социалните явления, извеждаме предложения за адаптиране на правния инструментариум към изменилата се социална действителност, някои от които намират юриспруденциално приложение. Правната наука притежава далеч по-напредничав характер от това да анализира вече случилите се факти от социалната действителност като търси юридическо решение за техните последици. Концентрирането върху едностранния профил на една група от обществото, каквито са чужденците, възпрепятства създаването на ясна представа относно особеностите на определен кръг от обществените отношения. Не всеки мигрант е бежанец. Не всеки бежанец е нелегален мигрант. Бежанецът е лице с предоставен административноправен статут на бежанец. Мигрантите са категория чужденци, които имат различни профили.

В дисертационния труд възприемаме тезата на Р. Ташев, че субективните права и юридическите задължения също са част от правната система. Той прави извода си въз основа на позицията на Келзен по отношение на това, че правните норми могат да бъдат както общи, така и индивидуални правни норми, като последните представляват субективни права и юридически задължения. Тезата, че индивидуалните правни норми са интегрална част от правната система е подкрепена и от Ван де Керхов и Ф. Ост. Д. В тази връзка следвайки развитието на разглежданата проблематика, от значение за намиране на решение на поставените въпроси би било извеждане на субективните права и юридическите задължения на различните категории мигранти. В настоящата работа разглеждаме гарантирането на правата на мигрантите като условие за ефикасност на правната система.

В рамките на настоящия дисертационен труд анализът на функциите на правната система е необходим с цел аргументиране на застъпената теза в него относно въздействието на миграционните процеси върху правната система.

В областта на миграцията значима е регулативната функция на правото. Правото внася подреденост и устойчивост в обществените отношения. То е инструментът, чрез който се избягват и решават социални конфликти. Миграцията може да бъде разгледана не само като социално явление, а дори като социален конфликт. Правната система не позволява в нейните рамки да съществуват противоречия и конфликти. Тя се повлиява от съществуващите социални и културни условия. Правната система има отношение към регулирането на поведението на хората. Чрез връзките и взаимодействието на

нейните елементи тя осъществява своята регулативна функция. Правото създава ред, който е общозадължителен за членовете на обществото, чрез този ред се регулират обществените отношения. Правните норми чрез субективните права и задължения определят дължимото поведение на правните субекти. Те забраняват, задължават или позволяват едни или други действия на членовете на обществото. По този начин те се интегрират в него.

Предоставянето на възможност за упражняването на права от страна на държавата и спазването на правилата за поведение от страна на правните субекти е предпоставка за успешната интеграция на мигрантите в приемащата страна. Отрицателният резултат от взаимодействието между различните ценностни системи се проявява в отказ от страна на носителите на чужда ценностна система да приемат местните нравствени и правни принципи, които не съответстват на техните. Когато става въпрос за пренос на различна религия, култура, език и самосъзнание, е необходимо да бъдат положени усилия и от страна на институциите, и от страна на носителите на чужда правна система, на първо място за запознаване на мигрантите с действащите правила за поведение и на второ място, санкциониране в случай на установяване на неспазването на правните норми.

Регулативната функция е свързана с прилагане на нормативността и използване на конфликти за формиране и възпроизвеждане на нови очаквания за определено поведение. По този начин тя укрепва основите на съвременното общество и въвежда стабилност в обществените отношения. Динамизирането на обществените отношения позволява на правната система да претърпи еволюция, която се изразява в адаптирането ѝ към измененията на обществената среда. По отношение на ролята на социален регулатор, Н. Луман вижда правото като регулативен механизъм, който поражда конфликти, чието решаване използва за целите на собствената си еволюция.

Използваме този извод при аргументирането на тезата, застъпена в дисертационния труд, че променящите се обществени отношения в областта на миграцията са катализатор за развитието на правната система, тъй като тя е изправена пред предизвикателството да решава социални конфликти, част от които са миграционните процеси. Това от своя страна я модифицира в резултат на процеса на адаптиране към окръжаващата социална среда. Сблъсъкът на правни системи също играе ролята на предпоставка за тяхното развитие.

Регулативната функция на правната система включва поставянето на ориентири за определен вид поведение на правните субекти от страна на държавата в ролята на

законодател. Чрез тях се охраняват и защитават правата и интересите на гражданите. Правните норми забраняват, задължават или позволяват едни или други действия на правните субекти. В областта на миграцията това са условията за влизане, излизане и пребиваване на територията на една държава, както и за предоставяне на международна закрила.

В настоящето изследване възприемаме вижданията на Н. Луман за социалния характер на правната система. Считаме, че връзките между правната система и окръжаващата среда са толкова силни, че те обуславят съществуването на самата система, от една страна, и на обществото, от друга. Начинът на функциониране на връзките между правната и обществената система възприемаме като критерий за определяне на ефективността на правната система.

Безспорно миграцията е елемент от окръжаващата социална среда на правото, тя е елемент от обществените отношения, които произтичат между отделните индивиди и държавата. Поради обществения ѝ характер тя се разглежда като социално явление, което възниква, развива се и води до промени в окръжаващата социална среда. Взаимодействието с други социални явления и процеси е поливалентно и се отразява върху връзката между обществената и правната система. От тук правим извода, че миграцията е външен социален фактор, който предполага съществуването на връзката между правната система с окръжаващата среда и въздейства върху нейното развитие.

В раздел трети миграционните процеси се разглеждат в контекста на взаимодействието между правните системи. В него е засегната темата за плурализма на правните системи. Развитие на континенталната правна система е пример за разпространението на действието на правната система в териториален план. Миграционните процеси, изразяващи се в миграционните движения на хора, трайното им усядане на определена територия и успешната им интеграция, допринасят за развитието на правните системи. Проявлението на миграционните процеси са пример за прилагането на критериите за идентичност на правната система. Функционалността на правната система се изразява във въвеждане на ефективен правен инструментариум от правила за поведение и тяхното ефикасно приложение спрямо социалната среда. Миграцията е сложен процес с комплексен характер като при него пресичането на държавни граници, означава пресичане на територии, където действат различни правни системи.

В контекста на англосаксонското право миграционните процеси са предпоставка за сблъсък на правни системи. Степента на въздействие на обичаите,

традициите и културата върху правната система в процеса на нейното развитие е от значение за нейното утвърждаване. Миграцията играе ролята на източник и преносител на различни обичаи и култури, а заедно с това и на различни правни системи.

Миграционните процеси имат положително въздействие относно разбирането за култура и религия, което влияе върху усъвършенстването на правната система. Миграцията въздейства върху развитието на правната система от гледна точка на религиозния ефект, който се проявява в отношенията право – религия и право – морал. Приносът на миграцията се изразява в утвърждаване на основни човешки принципи като хуманност, общочовешки ценности, защита права на човека.

Необходимостта от адаптиране на европейското и националното законодателство спрямо спецификата на съвременните миграционни процеси са правен израз на обществен и държавен интерес от развитие на правната система в частта на регулиране на обществените отношения между правните субекти държава – чужденец с цел по-голяма ефективност на правоприлагането в тази област на правото.

Глава втора „Миграцията като социален фактор на въздействие върху правната система“ определя различните аспекти на миграционните процеси: исторически, социални, политически, икономически. Направен е правноисторически анализ на миграционните процеси, които са оказали въздействие върху развитието на правните системи. Направен е извод, че в следствие на миграционните процеси се задълбочава развитието на стоково-паричния оборот и необходимостта от уреждане на отношенията между различните феодални общества и държавни образувания, което налага римското право да се адаптира с цел ефективно регулиране на новите обществени отношения. В следствие на миграционните процеси по онова време институти на римското право се пренасят и възприемат от правната уредба в чужди територии, където съществуват местни правни традиции. В резултат на това римскоправните разпоредби действат извън рамките на Римската империя, продължават да съществуват след нейното разпадане и се утвърждават във времето като се инкорпорират в националните правни системи.

Тук се обосновава необходимостта да се изследва миграцията като социален фактор, който влияе съществено върху развитието на правото и ефективността на правната система. В настоящата част на изследването е направен опит да се потърсят по-конкретни измерения на това взаимодействие и да се изследва и обясни начинът, по който миграцията въздейства върху правото и обратно, как правото установява правна регулация за постигане на целите на законите и с оглед запазване на единството и

хомогенността на правната система. Миграционните процеси представляват социална форма, чрез която правна култура и опит получават разпространение (износ) в други региони на света.

Съществена част от глава втора е посветена на определянето на същността, причините и последиците на миграционните процеси в Европа. Понятията са поставени в контекста на правните системи в Европа, за да се обсъдят изведените още в първата глава общотеоретични въпроси. Изведени са дефиниции на понятията като миграционен процес, миграция, мигрант, икономически мигрант, нелегален мигрант. Направено е разграничение между понятията мигрант и бежанец.

Направен е коментар относно мястото на миграционното право в правната система. Изведена е тезата, че миграционното право все още не се е обособило като самостоятелен правен отрасъл. Продължава систематизацията на нормите, регулиращи обществените отношения, произтичащи от миграционните процеси. Приемат се специални закони и се създават специализирани държавни органи. Постепенно в правната система на ЕС миграционното право се обособява като правен отрасъл, докато в България то е в процес на развитие. Следва да се има предвид, че обособяването на нови отрасли зависи от развитието на правната система и по-конкретно от системата на законодателството.

Третата глава е посветена на актуалната тема на защитата правата на мигрантите. Тук е възприета идеята за правата на човека като естествени права, произтичащи от биосоциалната същност на личността. Също така са използвани идеите на Просвещението – хуманизма, либерализма и индивидуализма, безспорно оказали влияние върху модерното право. Проследено е взаимодействието на правните системи, наложили се като системи за защита правата на човека. Направен е извод, че защитата на правата на мигрантите може да се разглежда като показател за ефективност на правната система с оглед модерната представа за правото и правозащитната функция на държавата.

Имплементирането на международни стандарти за правата на мигрантите в националното право има за цел усъвършенстване на правните системи и постигане на ефективност на дейността на институциите. Този процес протича в контекста на обществената и правна система. Значение имат елементите на социалната среда – морал, култура, традиции и други, както и елементите на правната система. Миграционните процеси влияят върху формирането на нормативността и дори върху представата за справедливост в обществото. Това означава, че те засягат ценности,

чието отразяване в правото влияе върху неговата ефективност и функционалност. Връзката им с правата на човека в още по-голяма степен илюстрира тяхното значение за утвърждаване на принципите на модерното право - равнопоставеност пред закона и универсалност на правата на човека. Също така миграционните процеси усложняват отношенията между моралните системи и правото, тъй като обогатяват социалната среда с ново морално съдържание. Промяната в социалната среда също влияе върху ефективността на правото като способност да регулира обществените отношения. Правата на човека са реални права, когато държавните институции са създали адекватни условия за тяхното осъществяване. При нарушаването на правата на човека се накърняват правните принципи.

От друга страна, големият брой мигранти, които навлизат нерегламентирано на територията на Европа, подлага държавите на тежко изпитание. Въпреки статистиката на международните организации и националните компетентни служби, точният брой на незаконните мигранти трудно може да бъде определен, а при вторична миграция е невъзможно на този етап да се конкретизира страната по местоназначение на всеки един от тях. Това затруднява въвеждането на показатели, които да доведат до ефективен контрол и управление на миграционния процес, което затруднява институциите да прилагат правните механизми за защита на правата на мигрантите. Без да притежават статут и без правно признаване от държавните институции, техните права не могат да бъдат защитени в пълен обем.

Защитата на техните права е тясно свързана с нивото на интеграция на мигрантите в приемащата страна, което, от своя страна, е свързано с готовността на страната да предостави условия за интеграция, но и с проявата на усилия от мигранта да се интегрира. Защитата на правата на мигрантите е институт на хуманитарното право. Нивото на ефективност на механизмите за защита е показател за степента на развитие на националната правна система.

Движението на хора през границите на европейските държави с недоказуема самоличност и неустановено място на пребиваване възпрепятства прилагането на действащата правна регламентация в областта на миграционния контрол и убежището.

В първи раздел са разгледани правните механизми за защита на правата на мигрантите в международното право, правото на ЕС и националното право.

Определянето на миграцията като фактор, който въздейства върху развитието на правните системи за защита правата на човека дава възможност предметът на изследването да бъде поставен и в контекста на човешките права, което означава, че

обръщаме внимание на теориите за естественото право. Преди да разгледаме защитата на правата на мигрантите, която определено представлява въпрос за ефективност на правните системи и взаимодействието между тях, смятаме за необходимо да изложим възприетата основна идея за човешките права. Следва да се изясни накратко и правото на защита предвид обсъжданата тематиката.

Темата за правата на мигрантите има огромно значение за цялостната защита на правата на човека в модерния свят. Налагат се три подхода при тяхното разглеждане. На първо място, на мигрантите се признават всички основни права, които произтичат от човешката природа на личността. Те се гарантират на всички нива на правна уредба – международно право, наднационално право, вътрешно право. На второ място, мигрантите притежават права, които са свързани със статута на чужденците в рамките на националното право, пряко свързани с института на гражданството. Тук във вътрешното право се установяват специфични права и задължения на чужденците в специален закон. Мигрантите освен носители на права са носители на задължения. Те са длъжни да спазват законите на държавите, в които пребивават. Международните стандарти за правата на човека и хуманността, характерна за модерното общество, налагат на трето място въвеждането на особена закрила за мигрантите, когато те отговарят на определени критерии за уязвима група лица. Тук отново става дума за основни човешки права, които пораждаят задължения за държавите по спазване, защита и изпълнение на основни права, от една страна и въздържане от нарушаване на правата, от друга. Задължения се възлагат, както на държавни органи, така и на неправителствени органи, хуманитарни организации, местни или дори на частни организации.

Раздел втори от третата глава е посветен на определянето на правата и задълженията на мигрантите; видовете права; теоретични и практико-приложни аспекти на разглежданата проблематика.

В юридически смисъл правата на човека се определят като правен механизъм, който очертава правната сфера на личността, в която държавата следва да се въздържа от намеса. В международното право при определяне на правата на човека се използва предимно историческия подход. Една от класификациите на видовете права е разделянето им на три поколения права⁶. Същественото при нея е, че създава подредба

⁶ Vasak, K. A 30-year struggle; the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights. – The UNESCO Courier, 1977, XXX, pp. 28-29, p. 32.

на основните права на човека. Изследва се възникването на поколенията права на човека. Права от първо поколение са гражданските и политическите права. Те се появяват като резултат от буржоазните революции през XVIII век. Израз са на политическата, т.е индивидуалната свобода на човека като основно и неотчуждаемо право на човека. Това разбиране е заложено в края на XVIII век като идеология на Френската революция за свободата и равенството. Значението на това поколение права е, че въвежда осмислянето на човешкия индивид като основна ценност на правото. В историята този период се определя като преход към модерността, за която е характерен индивидуализма като философско направление. Възникват либералните свободи, формиращи отбранителните права, при които индивида се противопоставя на държавата като носител на публичната власт. Гражданските и политическите права са подробно изложени в Международния пакт за граждански и политически права, както и в Европейската конвенция за защита на правата на човека.

Борбата за социална справедливост през XIX век поражда необходимостта от допълнение на каталога на правата на човека. Така възникват икономическите, социалните и културните права. Тези права получават своето политическо и юридическо значение в рамките на идеята за социална и правова държава. Второто поколение права възниква като съпричастни права, тъй като те изискват активна политика от публичната власт. Тези права се отнасят до социалния, културния живот на хората, правото им на труд, на образование, на социално осигуряване. Те се свързват с научно-техническото развитие на обществото и разрастването на индустриализацията. Тези права имат обвързващ характер с държавата. Те са изложени в Международния пакт за икономически, социални и културни права, както и в Европейската социална харта на Съвета на Европа.

Правата за солидарност се приемат като права от трето поколение. Обяснение за тяхното възникване започва да се среща в правната литература в края на XX век. Третото поколение права се свързва с развитието на новите технологии и опазването на околната среда. Тук се включват правото на развитие, право на мир, право на здравословна околна среда, право на хуманитарна помощ, право на информация, право на достоен жизнен минимум за съществуването на човешкия индивид, право на самоопределение. Те представляват продължение на либералните свободи и социалните права. Появяват се като отговор на необходимостта от засилване интеграцията, процесите на глобализация и на проблемите, свързани с развитието на обществото. Тези права обхващат колективните права на обществото или народите. Поради

колективния им характер признаването на тези права има противоречив характер. Възприемането на идеята, че правата са индивидуални и че носителят им може да бъде физическо лице, но не и група от хора, се използва за аргументирането на противопоставянето за тяхното съществуване. В допълнение се подчертава проблема от защитата на тези права, която в този случай е международната общност. Ролята на правото е да разреши този проблем. Всяко едно от тези права носи и своя индивидуален характер, тъй като всяко едно общество или група от хора е съставено от човешки индивиди, носители на тези права.

По отношение на мигрантите възприемаме тезата, че те са носители на всички основни права на човека, като някои от тях могат да бъдат отделени като специални права, произтичащи от техния особен статут.

В раздел трети са разгледани теоретични и практико-приложни въпроси на защитата на правата на мигрантите. В настоящето изследване вниманието е насочено към някои проблеми при регулирането на миграционните потоци в Европа, които са относими за целия свят. Създаденият правен механизъм включва правна регламентация на първоначалните действия в работата с нелегални мигранти, сред които са приемане, регистриране, предоставяне на право на закрила, настаняване в центрове, връщане в страните по произход и т.н. Националните институции са изправени пред необходимостта от прилагане на адекватни мерки за контрол и регулиране на незаконната миграция. Част от навлезлите по нелегален начин мигранти, остават да пребивават нерегламентирано на територията на техните държави. Нерешените миграционни въпроси предизвикват международни политически противоречия и се превръщат в един от факторите, които застрашават стабилността на международните отношения. В опита си да запазят националната сигурност някои страни вземат мерки за ограничаване на достъпа на мигранти до техните територии. Уеднаквяването на стандартите и премахването на неравенството между мигранти и граждани изисква въвеждането на правни механизми, за което е необходима по-голяма ангажираност от страна на отделните държави.

Нерешените миграционни въпроси предизвикват международни политически противоречия и се превръщат в един от факторите, които застрашават стабилността на международните отношения. В опита си да запазят националната сигурност някои страни вземат мерки за ограничаване на достъпа на мигранти до техните територии. Уеднаквяването на стандартите и премахването на неравенството между мигранти и

граждани изисква въвеждането на правни механизми, за което е необходима по-голяма ангажираност от страна на отделните държави.

Направено е задълбочено изследване на съдебната практика на ЕСПЧ И СЕС в областта защита на правата на мигрантите. Разгледани са проблеми при прилагането на европейското и националното законодателство. Направени са изводи относно нарушенията на правата на човека на мигрантите, които са нарушенията на международното хуманитарно право и се изразяват в забрана за връщане, отблъскване и насилствени нападения срещу мигранти, произволно и безсрочно задържане при нечовешки условия, експлоатация, изтезания и други форми на малтретиране. При борбата с незаконната миграция сътрудничеството в областта на миграцията с трети държави е свързано с няколко риска за правата на човека, които се увеличават с пренасочването на вниманието от държавите на произход към държавите на транзитно преминаване. За да се сведе до минимум броят на приетите обратно мигранти, тези транзитни държави обикновено ограничават входящата и изходящата си миграция, като засилват граничния контрол, ограничават визовите политики и сключват споразумения за обратно приемане със съседните си държави. По този начин сътрудничеството на ЕС със съседните държави създава верижен ефект на връщане в региона. Това застрашава принципа на човешкото достойнство, залегнал в международното право и в Хартата на основните права на ЕС, по-специално, ако мигрантът не е в състояние да се завърне в родната си страна. Това сътрудничество също така засяга мигрантите по пътя им към безопасно място, тъй като огромното мнозинство от тях не разполагат със законни средства за пътуване. Съществува риск те да не могат да напуснат собствената си държава или да бъдат блокирани в транзитна държава с нефункционираща система за защита. Това положение засяга правото на напускане на дадена държава, правото на убежище и забраната за връщане, както и забраната за нечовешко или унижително отношение. Тъй като мигрантите могат да се сблъскат с пречки при упражняването на правата си, предоставянето на условия за упражняване на правото на ефективни правни средства за защита би ограничило нарушаването на техните основни права.

III. Научни публикации, свързани с дисертационния труд

1. **Дойчинова, Вероника.** Правни проблеми на миграционните процеси в Европа. – *Studia Iuris* [онлайн]. Пловдив, 2019, № 2, с. 118-131. [прегледан 27.06.2023]. Достъпно от: <https://studiainuris.com/wp-content/uploads/2021/01/Studia-Iuris-2-2019-book-all.pdf>

2. **Дойчинова, Вероника.** Нелегалните мигранти в Европа – новата категория чужденци. – Общество и право. София, 2020, № 2, с. 4-14.
3. **Дойчинова, Вероника.** Ролята на миграционните процеси за развитието на правната система. - В: Сборник с доклади от X национална конференция за докторантите в областта на правните науки. 2020 г. София, БАН-ИДП, 2021, с. 158-170.
4. **Дойчинова, Вероника.** Защита правата на мигрантите по море, влизаци в Европа. - Ius Romanum [онлайн]. София, 2021, № II, с. 593-610. [прегледан 28.06.2023]. Достъпно от: https://iusromanum.info/wp-content/uploads/2022/03/IUS-ROMANUM_2_2021_MARE-NOSTRUM.pdf
5. **Дойчинова, Вероника.** Практически проблеми при регулирането на миграционните процеси. – Правосъдие и права на човека [онлайн]. София, 2023, № 1, с. 70-87. [прегледан 27.06.2023]. Достъпно от: <https://justicehr.com/wp-content/uploads/2023/04/Правосъдие-и-права-на-човека-брой-1.pdf>